

אמון הציבור בצה"ל במהלך מבצע "חרבות ברזל"

עידית שפרן גיטלמן, ענת שפירא, מורן דיטש, רבקה מלר ומאיר אלרן | 22 בנובמבר, 2023 | גיליון 1791

למן השבוע הראשון למלחמת 'חרבות ברזל' עורך המכון למחקרי ביטחון לאומי סקרים הבוחנים את עמדת הציבור בסוגיות הנוגעות לאמון הציבור בצה"ל ובגופי המדינה, וכן לחוסן החברתי בישראל. תוצאות הסקרים מעידות על כי הציבור רוחש אמון גבוה מאד לצה"ל ומביע ביטחון ביכולתו לנצח את המערכה. אולם, נראה כי עובדה זו נובעת מהזיקה הרגשית של הציבור בצה"ל בעת מלחמה קשה וכן גם מכך שהציבור מכניס את אירועי ה-7 באוקטובר – שגבו מחיר כבד ונצרכו בתודעה הציבורית כתוצאה של מחדל כולל – למעין "קפסולה", ומשהה את השפעותיהם עד לתום המלחמה. לכן, נראה כי שיקום אמון הציבור בצה"ל, במובנו העמוק, עשוי להימשך זמן רב גם לאחר תום המלחמה, ובהתייחס לתוצאותיה. בכל מקרה, ייצוב אמון הציבור בצה"ל הוא חיוני ואף צריך להיות מוגדר כאחד מיעדי המלחמה.

אירועי ה-7 באוקטובר נצרכו בתודעה הציבורית הישראלית ככישלון כבד, שגבה מאזרחי המדינה ומצה"ל מחיר כבד ביותר – למעלה מ-1200 הרוגים, כ-240 חטופים וכיבוש ישובים אזרחיים לזמן קצר על ידי חמאס. חלק ניכר מן הכישלון הוטל על כתפי צה"ל – הן בגין היעדר התרעה מודיעינית קונקרטיית והן בשל חוסר יכולתו להגן על תושבי העוטף בזמן ולמנוע את הטבח. תחושת ההפקרה שנוצרה אמורה לערער את האמון שרוחשים האזרחים לצה"ל.

ואף על פי כן, סקרי דעת קהל שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי מאז תחילת המלחמה מצביעים על כי הציבור ממשיך לרוחש לצה"ל אמון גבוה. לאורך חמישה שבועות שחלפו מאז פרוץ המלחמה, אחוז הנשאלים המדווח על אמון גבוה בצה"ל הינו גבוה מאוד ויציב, סביב ה-90%. זאת, בהשוואה לשיעור נמוך מאוד מהנשאלים המביעים אמון גבוה בממשלה – סביב ה-24%, וסביב 68% מהנסקרים המביעים אמון גבוה במשטרה (נתון הגבוה בהרבה מממוצע האמון במשטרה בימים כתיקונם). גם ברמה האישית, בשבוע הרביעי למלחמה, למשל, זכה הרמטכ"ל לאמון גבוה מצד 69% מהנשאלים, לעומת שר הביטחון, שזכה לאמון גבוה מצד 58% מהם וראש הממשלה, שזכה לאמון גבוה מצד 28% מהמשיבים בלבד. גם אמון הנשאלים בכשירותם של מפקדי צה"ל ושל החיילים בדרג השדה הינו גבוה, ונותר כזה לאורך הסקרים שנערכו מאז תחילת המלחמה (למעלה מ-80%). בנוסף, דיווחיו התדירים של דובר צה"ל זוכים לאמון גבוה, ההולך וגובר (86% בשבוע החמישי למלחמה).

זאת ועוד, מתחילת המלחמה מביעים הנשאלים אמון גבוה בכך שצה"ל ינצח במלחמה ברצועת עזה וגם בזירה הצפונית - אם תיפתח מלחמה שם (קרוב ל-90% ביחס לשתיהן השאלות). מרבית הנשאלים סבורים כי מטרות הלחימה ברצועה יושגו במידה רבה או במלואן (76% בסקר החמישי, עליה מהסקר שנערך בשבוע הרביעי למלחמה - רק 70% מהנשאלים סברו כך, ועליה משמעותית אף יותר מהסקר שנערך בשבוע השלישי למלחמה, שבו רק 56% סברו כן) וכי האיום הביטחוני באזור עוטף עזה יוסר במלואו או יצומצם (כ-79% בסקר החמישי, עליה נוספת מהסקר שנערך בשבוע הרביעי שבו רק 71% סברו כן ועליה משמעותית אף יותר מהסקר שנערך בשבוע השלישי למלחמה, שבו רק 65% סברו כן).

על סמך נתונים אלה, לא קיימת לכאורה בעיה באמון הציבור בצה"ל ולכן לכאורה אין צורך להתמודד עם אתגר זה. אלא שהתמונה מורכבת בהרבה. התבוננות מעמיקה בנתונים ושילובם בתיאוריות בנושא אמון, כמו גם בדיווחים בתקשורת, מצביעים על כך שהאמון הגבוה בצה"ל שהציבור מפגין עשוי לשקף לאו דווקא את היעדרו של משבר אמון בצבא כתוצאה מאירועי ה-7 באוקטובר, אלא אולי מספר תופעות אחרות וסביר שאף שילוב שלהן: (א) הנתונים הגבוהים מבטאים את זיקתו הרגשית המובהקת של הציבור לצה"ל, בזמן מלחמה קשה; (ב) הציבור מציב את אירועי ה-7 באוקטובר במעין "קפסולה", ומשהה את השפעותיהם על עמדותיו לגבי צה"ל עד לסוף המלחמה. כך גם לגבי הדרישה לתחקר את הצבא ולמצות את התחקיר - מה שישפיע על מדדי האמון הכללי בצה"ל. תופעות אלה עשויות להסביר את הפער בין תחושת הפגיעה העמוקה באמון הבסיסי, לבין הפגנת אמון גבוה ביכולת של צה"ל "לנצח" את המלחמה.

חשוב לציין כי נקודת המוצא של אמון בצה"ל ובעומדים בראשו על פי סקרים הנערכים בחברה הישראלית בעתות שגרה גבוהה תמיד, ובהרבה מהאמון בממשלה ובגורמים פוליטיים שונים. על כן, צפוי מראש כי יתקיים פער במדדים אלו.

תודגש בהקשר זה ההבחנה בין מוראל לאמון. נכונותו של הציבור להשהות את ההתמודדות עם תחושת ההפקרה עד שוך הקרבות אינה מלמדת כי האמון בצה"ל ובביצועיו לא נפגע, ואף אינה מלמדת כי שיעור האמון בו יישאר בהכרח גבוה גם אחרי המלחמה, אלא היא בעיקר משקפת צורך מוראלי של הציבור לחוש כך. זאת בין היתר משום שבניגוד לגורמים פוליטיים, שאותם ניתן להחליף במקרה של חוסר שביעות רצון, את צה"ל לא ניתן להחליף. לכן, כמעט כמנגנון הישרדותי, אנו חייבים לתת בו אמון. בהמשך להבחנה שעשה הרב יונתן זקס ז"ל, בין ברית לחוזה, ניתן לומר כי בין הציבור לצה"ל קיימת ברית, לא חוזה. בניגוד לחוזה, ברית אינה מוגבלת לתנאים מסוימים, נסיבות זמן, והיא אינה מבוססת על הרעיון של שני צדדים שהחווה הוא הדבר היחיד הקושר ביניהם. הברית שבין הציבור לצה"ל יוצרת אחדות גורל ולמעשה אינה מאפשרת לציבור להטיל ספק בצה"ל. זו התשתית הקבועה והחזקה לתחושת האמון הגבוה בצבא.

בנוסף, ראוי לייחס חשיבות לפער שבין המביעים אמון בכך שצה"ל ינצח את המערכה לבין אלו הסבורים כי מטרות הלחימה יושגו, או שהאיום הביטחוני באזור העוטף יוסר במלואו או יצטמצם. פער זה הינו משמעותי, אף כי הצטמצם מעט בסקר החמישי. מגמה זו עשויה להצביע על כי האמון הכללי של הציבור בכך שצה"ל ינצח אינה מושתתת בהכרח על הבנה של יכולות צה"ל, אלא על צורך מוראלי להאמין בכך מתוך שימור עצמי. אם כך, כאשר תצטמצם תחושת האיום האקוטית, יצומצם גם הצורך להאמין ביכולתו של צה"ל לנצח.

חיזוק נוסף לרעיון שהציבור רואה את אירועי ה-7 באוקטובר כקפסולה ומפריד בינם לבין המלחמה, מספקת העובדה שבעוד שכמעט מחצית מהנשאלים (48%) דרגו את תפקוד חיל המודיעין עד לפרוץ המלחמה כגרוע, למעלה ממחצית מהנשאלים (54%) דרגו את תפקודו מאז פרוץ המלחמה כטוב מאוד. משום שלציבור מידע מועט מאוד על תפקוד חיל המודיעין במהלך המלחמה, נדמה כי גם פער ניכר זה אינו מבוסס בהכרח על ידע ממשי, אלא בעיקר על צורך מוראלי להאמין ביכולתו של צה"ל, וחיל המודיעין בתוכו, לתפקד היטב בזמן המלחמה.

שיקוף מעניין להשהיית השיפוט של אירועי ה-7 באוקטובר על ידי הציבור ניתן למצוא במכתב שכתבו תושבי קיבוץ ניר עוז לאלוף פיקוד הדרום, בו הביעו מחד גיסא את תחושת ההפקרה שלהם מאירועי אותו היום באופן מאוד נוקב וברור, ומאידך גיסא את בקשתם כי יסיר ממנו ומחייליו "כל מחשבה על אירועי העבר, כדי שיוכל להתמקד בהחזרת החטופים בחיים ובלחימה עד להכרעה. לסיום הדגישו כי בתום הלחימה ימצא הזמן להיפגש עם חברי הקיבוץ, להשיב לשאלותיהם ולהשתתף בצערם ובכאבם. העובדה שהמכתב זכה לשיתופים רבים וקיבל תהודה ציבורית רחבה מעידה על כך שאינו מייצג רק את תושבי ניר עוז, אלא משקף תחושה רווחת בציבור בכלל, ובקרב הנפגעים הישירים מאירועי ה-7 באוקטובר בפרט.

בעוד שבשבועות הראשונים ללחימה הרבתה התקשורת לעסוק בתחושת ההפקרה של תושבי העוטף, בשבועות הבאים פחת העיסוק התקשורתי בכך וקדימות מוענקת לסוגיית החטופים. הירידה בסיקור עשויה ליצור רושם כאילו תחושת ההפקרה דועכת, ולכאורה מיתרת את הצורך להתמודד עמה. אך ספק אם רושם זה תקף. בשיחות וראיונות עם תושבי אזור הדרום ומפוני העוטף ממשיך הנושא לעלות, מה שמשקף את הפגיעה באמון גם חודש לאחר האירועים. עומק השבר יוצר תחושה של "גורלנו בידינו", שכשלעצמה מגלמת חוסר אמון ביכולת הצבא לספק ביטחון במובן הבסיסי ביותר של החוזה בינו לבין החברה.

לפיכך, חשוב להבחין בין תפקוד הצבא בשעות ובימים הראשונים למלחמה והפגיעה באמון שנוצרה בעקבותיהם, לבין האמון שהציבור מביע כעת ביחס להמשך הלחימה עצמה ולתוצאותיה. הבחנה זו נוגעת הן לפרשנות מדדי האמון והן לצעדים שיש לנקוט לשיקום האמון לאחר תום המלחמה. סביר להניח כי ככל שהזמן יחלוף, ובעיקר עם סיום המלחמה, תתפתח הפנמה של עוצמת האסון והכשל והציבור ירשה לעצמו לשאול שאלות קשות שהמענים להן ישפיעו על האמון שלו גם בצה"ל.

לקיחת האחריות המיידית על הכשל מצד גורמי הצבא הייתה צעד ראשון וקריטי בשיקום האמון. מנגד, העובדה שהדרג המדיני נמנע כמעט כולו מלעשות זאת, עשויה להיות אחת הסיבות לשפל באמון הציבור בו. ההישגים המבצעיים שיתקבלו בשדה הקרב וודאי ישפיעו גם הם על היכולת להחזיר את אמון הציבור באופן מהותי, בעוד הצבא יידרש לספק לאזרחים תשובה לשאלה שעודנה מרחפת: מה קרה בבוקר שבת ה-7 באוקטובר? מובן שהתשובה לכך תכלול הצפה של רצף כישלונות ומחדלים, אך תשובות אמינות עדיפות על ריק ופער בלתי ניתן לתיווך בין תפיסת צה"ל כצבא בעל יכולות מבצעיות מהשורה הראשונה, לכישלוננו לספק ביטחון בסיסי לאזרחים בבתיהם. הצעד הראשון בשיקום יכולות הצבא הוא לכן הכרה בכישלונות ובמחדלים ותיקונם. הכרה ותיקון הם גם תנאי הכרחי לחידוש האמון, ולכן לא תהיה אפשרות זולתי מתן מענים מלאים לשאלות המתבקשות.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט